

Emontekiő és környéke. ***Tanulmányok Szöcs Géza*** ***költészetéről, szerk. Bollobás Enikő***

Az alább tárgyalandó, az Irodalmi Jelen folyóirat tematikus különkiadásaként kiadott kötet tanulmányai az ELTE *Hagyomány és újítás az irodalomban* című TKP-projekt-jének keretei között, *Közelítések a kortárs magyar lírához* címmel 2021 májusában megrendezett kétnapos konferencián tartott előadásokon alapulnak, amelynek egyik napján Szöcs Géza költészete állt a középpontban. Közvetlen aktualitást nyilvánvalóan Szöcs 2020-as halála szolgáltatott egy ilyesfajta tanácskozáshoz, amely – mint arra Bollobás Enikő tanulmányának személyes reflexióból kiinduló, de nemcsak személyes érvényű záró észrevételei ki is térnek – óhatatlan kihívással, még hozzá „a halott költő hangjának” bizonyos értelemben előszöri meghallásáival szembesítette Szöcs költészetének ismerőit és kedvelőit, tágabban értve pedig az immár lezárt életmű feldolgozásának feladatával a kortárs irodalom kutatóit. Erre itt került először sor (az *Eső* című folyóirat 2021/3-as Szöcs-blokkja túlnyomórészt lírikusi reflexiókból állt össze), és a tanulmányok sora viszonylag egyértelmű képet nyújt arról, hogy a szerzők milyen irányban kerestek lehetőséget Szöcs lírai életművének immár retrospektív értékelésére. Amihez rögtön hozzáteendő, hogy e munka viszonylag kevés előzményre támaszkodhat. Bár Szöcs ritkán hiányzott a kortárs magyar és különösen az erdélyi irodalom áttekintésére vállalkozó összegzésekben (ezekben hol a neoavantgárd hatástól érintett kezdeményezéseket, hol a harmadik „Forrás-nemzedék” reprezentálta), a Kalligram Könyvkiadó *Tegnap és ma* című sorozatában pedig már 2000-ben monográfia jelent meg a munkásságáról Blénesi Éva tollából, ma sem lehet igazán megalapozott szakirodalmi konszenzusra vagy egyáltalán elmélyült diskurzusra támaszkodnia annak, aki Szöcs lírájának értelmezéséhez keres támpontokat.

Az okok nem túl rejtélyesek. Egyfelől az életmű bizonyos töréseire vagy szüneteire, a lírai produkció félbe- vagy abbamaradásaira lehetne hivatkozni. Ebben a kötetben a Szöcs utolsó könyvének munkálatairól beszámoló Farkas Wellmann Endre írása hívja fel a figyelmet arra, hogy az „utolsó verseskötet” formula évtizedeken át visszanyomozhatóan önmegjelölésként is jelen volt Szöcs munkáiban, ez szerepelt az 1992-es *A vendégszerető* című kötet alcímében is. Nem is teljesen dezorientáló módon, hiszen ha a költői tevékenysége nem szakadt is meg az utolsó évtizedekben, a verseskötetek közreadását tekintve a lírai életmű nagyobb része, vagy talán helyesebben fogalmazva, súlypontja mégiscsak az 1970-es és '80-as évtizedre esik. Az első néhány versgyűjteményének részben egymást fedő anyaga (melyek közül a magyar-

országi fogadtatás szempontjából a Budapesten, a Magvetőnél megjelent kötetek lehettek a mérvadóak: *A szélnek eresztett bábu*, 1986; *A sirálybőr cipő*, 1989) a mából visszatekintve is erős, markáns pályakezdést mutat. Ennek egyik sajátossága, hogy a líranyelvnek a korban rendelkezésre álló széles repertoárjával érintkezik. Nagy nyelvi erővel, invenciózus képalkotással tárja fel például a weöresi költészetfelfogás továbbvitelének lehetőségeit, egy határozottan szócentrikus, illetve a szójátékok kiaknázását is magában foglaló, szöösszetelekre épülő, konzervatív jegyeket sem nélkülöző poétika körvonalai éppúgy megtalálhatók a korai versekben, mint az óvatosan a (neo)avantgárd felé nyitott kezdeményezések vendégszövegekkel, köztük nem irodalmi, ready-made szövegtípusokkal és prózai önkomentárokkal. A nyitottabb, töredékes szintaktikai formák éppúgy hozzájárultak Szöcs versvilágának kibontakozásához, mint a zártabb, dalszerű szerkesztésmód. Politikai-közéleti vonatkozású versei – mint azt elsősorban, nemcsak kiadásának körülményei okán, az 1986-ban New Yorkban megjelentetett *Az uniformis látogatása* tanúsítja – akár Petri korabeli költészetének vonatkozó rétegével is párhuzamba állíthatók. A lírai életmű említett, nagyobb szünete nyilván magyarázhatók azzal is, hogy Szöcs tevékenységének súlypontjai az 1990-es évektől máshová kerültek; az immár jóval lassabb ritmusban megjelenő kötetek, különösen a kortárs magyar líra alakulásaihoz viszonyítva, akár bizonyosfajta poétikai elbizonytalanodásról, elakadásról vagy kimerülésről tanúskodhatnak, árulkodó például az olykor túlhajtott vagy erőltetett szójátékokra kifuttatott verskompozíciók vagy az egyszerű, dalszerű formák arányának szembeszökő növekedése. A Szöcsről folytatott diskurzust ráadásul jó ideje nem az irodalmi teljesítményét, hanem az esetenként igencsak megosztó kultúrpolitikai munkásságát célba vevő megnyilatkozások határozták meg. Amikorra tehát az összegzés pillanata elérkezett, tulajdonképpen szinte kevesebb tudás és kevesebb releváns kontextus áll rendelkezésre az irodalmi életműről, illetve annak környékén, mint a pálya korábbi szakaszainak némelyikében.

Egy olyasfajta vállalkozás, mint amilyen a kötet alapjául szolgáló konferenciapanel is, ebben a helyzetben több lehetséges irányban kínálhat orientációt. Kísérletet tehet például a recepció eddigi eredményeinek, kliséinek, megszilárdult ítéleteinek a kritikai felülvizsgálására, ehhez azonban Szöcs költészete esetében kevés igazi támpont kínálkozik. Vállalkozhat az életmű belső arányainak, értékhangsúlyainak, kanonikus csomópontjainak feltárására, például kiemelt darabok interpretációin keresztül, verselemzések révén mintegy feltárva az oeuvre legjavát, ily módon tulajdonképpen kanonizáló javaslatokkal élve. (Ebből a szempontól érdekes, hogy ebben a kötetben nem igazán mutatkozik szükség a pálya tagolására, az életmű inkább – ez a vezérfonala például Turczi István esszéjének – szervesen bontakozó egésznek mutatkozik). Eljárhat azonban úgy is, hogy kontextusokat ajánl fel, legyenek ezek terminológiaiak vagy irodalomtörténetiek, esetleg ideológiaiak, amelyek mintegy eszközökként szolgálnak az életmű történeti vagy kulturális orientálásához vagy – kissé avas klisével élve – „elhelyezéséhez”. A kötet írásai döntően ez utóbbi vonatkozásban mondhatók kezdeményezőnek, úgy méghozzá, hogy két – egymással ugyan szükségszerűen összefüggő, mégis kettéválasztható – szempontrendszerrel érvényesítenek. Egyfelől

egy poétikai és részben ideológiai-világszemléleti aspektust, amely Szöcs költészetének és az azt meghatározó világszemléleti sajátosságoknak az értelmezéséhez kínál kulcsot, oly módon, hogy ehhez a kötet több tanulmányában követett terminológiát is mellékel. Másfelől a Szöcs-költészet irodalmi-irodalomtörténeti környezetének feltárására vállalkoznak, amelybe természetesen sok minden beleérthető, életrajzi vonatkozásoktól poétikai hatásmechanizmusokon, olvasmányokon, kulturális kontaktusokon keresztül a műfordításokig, mely utóbbiak (Szöcs fordításai idegen nyelvből és Szöcs-fordítások idegen nyelvre egyaránt) az egyik legfontosabb orientációs pontként szolgálnak a kötet tanulmányai számára. Szöcs esetében kézenfekvő volna például az erdélyi magyar irodalom szűkebb vagy specifikusabb és a magyar nyelvű irodalom tágabb kontextusának eltérő arányú előtérbe állítása vagy akár szembesítése, így akár annak a kérdésnek a vizsgálata is, hogy mennyiben vethetők össze, illetve mennyire állnak összhangban azok a pozíciók, amelyeket költészet a közelmúlt és a jelen erdélyi és magyarországi irodalmának alakulásáról alkotott elképzelésekben betölt. Jelen kötet egyik feltűnő sajátossága abban áll, hogy – aligha függetlenül attól, hogy szerzőinek döntő többsége az angol-amerikai irodalom szakértője – elsősorban világirodalmi környezetet vázol fel tárgya köré. A kötet kontextusában inkább kivételt jelent Horváth Kornélia tanulmánya, amely az első versgyűjtemény, a *Te mentél át a vízen?* (1975) különféle „áthallásait”, tágan értett intertextuális kapcsolódásait veszi számba, és amely bár ugyancsak nagy figyelmet szentel a nem magyar irodalmi utalásoknak, elsődlegesen a kötet keletkezési időszakának sokrétű magyar költészetére fókuszál, főként azt a kérdést feszegetve, mennyiben előlegezi meg a debütáló kötet a posztmodern stílusjegyek megjelenését a magyar irodalomban. A felvázolt összefüggésben (és ezt a kötet többi tanulmánya is megerősíti) mindazonáltal kézenfekvőbbnek mutatkozik Szöcs lírai tájékozódását egyfelől a kor neoavantgárd kezdeményezéseivel, másfelől Weöres költészetének hatásával leírni: miként arra az Eső említett számában „a Szöcs-költészet weöresi kiindulópontjáról” megemlékező Balázs Imre József is utal,¹ a fiatal Szöcs akár programszerűnek is nevezhető Weöres-esszéje² némi túlzással szólva egy, a modern magyar irodalom tágas tartományaira kiterjesztett sajátos hagyományvonalat látott Weöres költészetén keresztül feltárulkozni.

A kötet tanulmányainak nagyobb részében azonban inkább világirodalmi távlatból, elsősorban az azt a modern angol-amerikai költészethez fűző hatásösszefüggések felől közelít Szöcs lírájához, aminek egyik (itt-ott talán zavaró, összességében mégis inkább üdítő) következménye, hogy olykor a magyar líra történetével nem is teljesen összehangolható terminológiával konfrontálja olvasóját. Ennek a komparatisztikai távlatnak a kitüntetése ugyan nyilván nem független a kötet szerzőgárdájának szakmai orientációjától, mégsem mondható esetlegesnek vagy terméketlennek. Bár, mint Bollobás a kötethez írott előszavában Szöcs műfordítói munkásságának arányaira tekintve megjegyzi, „az angol Szöcs hatodik vagy hetedik nyelve volt”, költészetének

¹ BALÁZS Imre József, *Komplex posztapokalipszis*, Eső 2021/3., 78–80.

² Szöcs Géza, *A parton Proteus alakoskodik*, Kortárs 1973/12., 1849–1856.

bizonyos poétikai jegyei valóban párhuzamba állíthatók az amerikai modernség némely fejleményével, például a modern szabadvers retorikai sajátosságaival. Ebben a komparatív távlatban különösen a „projektív vers” ideáját kidolgozó Charles Olson költészete kínálkozik orientációs pontként, akivel Szőcs – mint Bollobás fogalmaz – „mély poétikai rokonságot érzett” és akinek poetológiai elgondolásai is egyfajta támogatást nyújthattak az erdélyi lírikus „örömköltészete” számára – és akinek költészetéből éppen Szőcs fordításában és Bollobás válogatásában jelent meg egy bőséges magyar nyelvű összeállítás (*Semmi egyéb a nemzet / mint költemények...*, 2003). Szőcs pályájának politikai vonatkozásai sem függetlenek az amerikai kontaktustól: a kötet több pontján is szóba kerül a William Least Heat-Moon indián költőnek ajánlott *Indián szavak a rádióban* című költeménye, aki az 1985-ös budapesti Kulturális Fórumon felszólalt az ekkor házi őrizetben felügyelt erdélyi költő érdekében, így módon nemzetközi figyelmet irányítva Szőcs munkásságára.

Olson és az amerikai modernizmus szintén fontos kontextusként szolgál Hegyi Pál tanulmányában, aki a „nyelvi immanencia” alább még jellemzendő princípiumát követi nyomon Szőcs költészetének poétikájában. Vöő Gabriella kezdeményező erejű írása egy Magyarországon is egyre népszerűbb kérdésfeltevést dolgoz ki Szőcs költészetének példáján, amelyben közismerten fontos szerepet játszanak, olykor a lírikus önjellemzésében is, a medvék és egyéb állatok. A tanulmány meggyőzően érvel amellett, hogy Szőcsnél megfigyelhetők egy olyan zoopoétika körvonalai, amelyben az állatok vagy az állati tapasztalás megjelenítése elsősorban nem valamiféle antropomorfizáló metaforika kiépítését célozza meg, hanem az emberi és állati találkozásainak eseményeire fókuszál, illetve az állati tapasztalatban való részesülés lehetőségeit kutatja. Kurdi Mária alapos tanulmánya Szőcs és az amerikai irodalom viszonyát a műfordítás relációjában dolgozza fel: egyfelől Szőcs verseinek angol-amerikai fordításait tekinti át, melyek sorában kitüntetett szerepet játszott az említett *Indián szavak a rádióban* angol nyelvű megjelenése, és amelyek egyfajta összegzéseként jelent meg a *Liberty, Rats and Sandpaper* (2017) című válogatott verseskötet Paul Sohar fordításában. A másik irányban, vagyis Szőcs angoltól készített műfordításainak bemutatásában Olson és Emily Dickinson állnak a fókuszban, és persze itt említendő a Szőcs kezdeményezésére, annak idején hevesen vitatott körülmények között létrehozott Janus Pannonius Költészeti Nagydíj, amelynek 2015-ös, aligha vitatható kedvezményezettje Charles Bernstein, az ún. Language (sokszor: L=A=N=G=U=A=G=E) Poets legfontosabb képviselője és teoretikusa volt. Az amerikai posztmodern líra talán legjelentősebb (részben avantgárd eredetű) mozgalmát a díjazott költészetéből készült fordításgyűjtemény (*Beomlott mondatok*, 2015) tette magyar nyelven elsőként hozzáférhetővé, Szőcs ennek elkészítésében is közreműködött, vagyis elmondható, hogy angol műfordítói munkásságában kifejezetten az amerikai költészet Magyarországon, illetve magyar nyelven nem vagy csak alig ismert és olvasott, jellemzően nehéz életműveire összpontosított.

A kötetben viszonylag egyöntetű javaslat rajzolódik ki a Szőcs-líra poétikai karakterének jellemzésére. Egyfelől, mint az fentebb szóba került, a neoavantgárd nyelvszemléletének meghatározó jelenléte mutatkozik fontosnak ebben a tekintetben,

mindenekelőtt a vers gesztusszerűségének, adott esetben akciójellegének, valamint a nyelv anyagszerűségének, érzéki tapasztalatának szentelt figyelem. Ez utóbbi mutatkozik meg Szőcs több szerző által is kiemelt eljárásában, amely – például az (olykor az olvasó türelmét igénybe vevő, máskor kifejezetten sokrétű) szójáték-obszesszióban – rendre a szavak mögött megbúvó szavak, szövegek mögött felsejlő más szövegek jelentésképző vagy olykor -romboló potenciáljával szembesít, adott esetben a nyelv idegenségével is, akár abban a szó szerinti értelemben, amely a saját nyelvbe beszüremkedő idegen nyelvek jelenlétére céloz (a kötet címében szereplő kifejezés egy Szőcs által véletlenszerűen fellelt lappföldi város nevére mutat vissza és többnyelvű jelentésszociációk csomópontjaként funkcionál). Az elemzések másfelől rendre szembesítenek Szőcs költészetének konzervatív karakterével is – nem csupán ennek ideológiai vonatkozásaival, például annak kérdésével, hogy milyen összefüggésekben lesz domináns az életműben az értékörzés vagy -mentés gesztusa, hanem azzal is, hogy maga az avantgárd is hagyományként jelenik meg benne, mint azt több szerző is szóba hozza.

Szőcs költészetének ez a kettős, mások mellett Cristian Réka felvezető esszéjében is szóba hozott *arculata* Bollobás leírásában az „immanencia” fogalmában ragadható meg, ami három okból is a kötet talán legfontosabb állításának tekinthető. Egyrészt azért, mert értelmezési keretet kínál Szőcs költészetének bizonyos alapvető világszemléleti vagy értéktételezésbéli sajátosságai számára (például az „örömköltészet” említhető itt, valamint az „isteni” dimenziójának színrelépése, amelyet Bollobás abban az értelemben is az immanencia egyik formájához köt, hogy ez Szőcsnél az emberi dimenzióban való megjelenéseire korlátozódik). Másrészt azért, mert a kötet poétikai érdekeltségű tanulmányai is lényegében ehhez az értelmezési kerethez kapcsolódnak. Hegyi elemzése például az általa „visszaháramlónak” nevezett jelölés, valamint a Szőcs-költészet nyelvjátékaiban feltárulkozó akuzmatikus zeneiség sajátosságait helyezi el benne (mint az rögtön szóba kerül, elsősorban retorikai alapon), Vöo zoopoétikai közelítésének pedig az az egyik tanulsága, hogy az állat–ember-interakciókra helyezett hangsúly, az állati tapasztalat feltárására tett kísérlet és az átváltozások szerepe Szőcsnél éppenséggel meggátolja az állatokat szimbólumokká transzcendáló interpretációt. Harmadrészt az immanencia retorikai vonatkozása emelendő ki: ahogy Bollobás és mások hangsúlyozzák, Szőcs költészetének nem a metafora a mestertrópusa, költői nyelve nem veszi különösebben igénybe a metaforizációban valamilyen fokon szükségszerűen implikált különbségtételt egy érzéki vagy immanens és egy azon túli szféra (vagy jelentésmező) között. Szőcs költői képei, érvel az előszóban a kötet szerkesztője, „a legritkább esetben metaforikusak, még kevésbé tartalmazznak szimbólumokat vagy önmítoszokat: nem valami más helyett állnak, hanem önmagukra vonatkoznak” (11.), ami – lehetne továbbfűzni a gondolatot – valóban összefüggésbe hozza az avantgárd hagyománnyal. A lírai modernség két (a kötetben sokat hivatkozott Charles Altieri nyomán megkülönböztetett) nagy tradíciója közül az egyik egy metaforikus-szimbolikus dualizmus, a másik inkább metonimikus-allegorikus keretek között ragadja meg a költői nyelv létmódját. Szőcs tehát az utóbbihoz állna közelebb, ugyanakkor – Bollobás érvelése szerint – ez

utóbbi kategóriák is kevésbé pontosak erre az életműre vonatkoztatva, mint az immanencia. Ennek két alapvető aspektusát különbözteti meg az elemzés, a „bennfoglaltságot” („két jelenség közül az egyik a másikba foglaltan, annak lényegeként jelenik meg” [46.]– vagyis, lehetne hozzáfűzni, nem annak helyettesítő szimbólumaként) és a fentebb már említett mintázatot megragadó „bennvalóságot” („az isteninek a jelenségekben való immanens jelenlétéről van szó, amikor is a rész őrzi az egészet, a teljességet, a partikuláris az általánosat, a konkrét az elvontat, a jelenség a lényeg, a tökéletest” [70.]). Az így értett kettős immanenciát Bollobás elemzése két további kategóriához vezeti el: a percepció jelentőségéhez Szöcs verseiben (ennek poétikai beágyazásához megint csak Olson költészetelmélete kínál alkalmat), valamint a partikularitásra helyezett, különféle összefüggésekben kimutatott hangsúlyhoz. Így összességében egy koherensen kifejtett és poétikailag is megalapozott, a kötet többi tanulmánya által is megerősített kép rajzolódik ki Szöcs költészetéről, amivel ez a vállalkozás máris sokat tett azért, hogy az életmű kezelhetővé váljon az irodalmi és kulturális emlékezés számára, és támpontokat kínál ama további munka számára is, amely szükséges ahhoz, hogy Szöcs szerepe és jelentőségének mértéke a közelmúlt magyar költészetének alakulástörténetében feltárulkozzon.

(Irodalmi Jelen, Budapest, 2021.)